

Original Research

Jurisprudential Review of the Divorce Celebration

Mohammadreza Kaykha*¹ Ayoub Shayesteh²

¹. Associate Professor, Department of Fiqh and Fundamentals of Islamic Law, Faculty of Theology, University of Sistan and Baluchistan, Zahedan, Iran. (Corresponding Author)
kaykha@hamoon.usb.ac.ir.

². Ph.D Student in Sociology of Fiqh and Fundamentals of Islamic Law, Faculty of Theology, University of Sistan and Baluchistan, Zahedan, Iran.

Background and Purpose

The institution of marriage holds significant importance in the Islamic faith, as evidenced by the rigorous guidelines outlined in Shariah texts. The Holy Shariah exhibits a significant dislike towards divorce, to the extent that it is construed as the "most detested halal." The Holy Prophet (PBUH) expressed his disapproval of divorce by stating that there is no permissible action more detested by God (Nouri, 1987: 280). However, in contemporary society, some individuals engage in a ceremony known as a divorce celebration, during which they express their joy regarding the dissolution of a marriage. A divorce celebration is a ceremonial event that signifies the termination of the marital union and denotes the individual's (or individuals') status as single. The performance of this ceremony may vary, as it can be executed in multiple ways. It is possible for either one or both sides of the couple to be in attendance. This event features divorce cakes, caskets for wedding rings, and broken rings. The aforementioned ritual gained widespread popularity in Western societies, particularly in the United States of America. The initial announcement regarding the organization of this ceremony in Iran was disseminated in the year 2008 AH. Several officials, sociologists, and Honorable Sources of Emulation have voiced their stance and apprehension regarding the negative consequences of this matter.

Despite the passage of over a decade since the emergence of this phenomenon, there has not been a comprehensive and scholarly investigation into its Shariah ruling, prohibition, or legitimacy. The

majority of reports within this field typically involve presenting the issue in various formats or conducting an inquiry into its outcomes and potential negative ramifications. Hence, it is imperative to conduct research in the jurisprudential realm and elucidate the ruling of the Holy Sharia concerning the aforementioned matter, taking into account the nature of the action and its impact on both the individual and society. Thus, the present study addresses whether the observance of such celebrations aligns with the prevailing principles of Islamic jurisprudence. Is it feasible to determine its admissibility by invoking certain principles, such as the principle of immortality? And if this celebration is Haram, what supporting evidence, documentation, and arguments form the foundation of this ruling? Ultimately, In the event that this act is established as being Haram and its occurrence results in disruptions to public order and social issues, would it be imperative to incorporate this matter within the legal framework and depend on legal and penal safeguards to forestall and forbid it?

Method

The present study is characterized as a descriptive-analytical investigation, which aims to examine the phenomenon of divorce celebration, an emerging trend. The study seeks to provide a detailed account of the conditions and consequences associated with this practice while also analyzing relevant jurisprudential evidence in order to arrive at a ruling on its permissibility.

Findings

Given that the celebration of divorce is a novel topic that has yet to be addressed in jurisprudence literature, it is possible to identify three potential perspectives on the jurisprudence of such an event. A comprehensive analysis of all potential outcomes is necessary to fully explore this matter.

1. The authorization of divorce celebration under Shari'a law.
2. The prohibition of celebrating a divorce.
3. The texts pertaining to the specifics of jurisprudence governing the divorce ritual.

The precise technical calculation of the ruling that divorce celebration is considered Haram holds significant importance. The absence of clarity in this regard may further intensify doubts and suspicions regarding its permissibility. Nonetheless, the observance of said celebration appears impermissible because of the prohibition against Resemblance to Unbelievers and the principle of Nafi-Sabil (Fāḍil al-Miqdād, 1991:44). Additionally, the Proportion of Ordinance and Subject is deemed impermissible. Resemblance to Unbelievers is the main reason for the

prohibition (Makaram Shirazi, 2013: 379), as it is clearly implied by the hadiths in this context that it is not permissible to resemble unbelievers in customs.

The excellent hadith of Imam Sadiq (peace be upon him), which was quoted before, provides the best justification since the statement " لَا تَسْلُكُوا مَسَالِكَ أَعْدَائِي " (Refrain from following the paths of my enemies.) implies a prohibition, and the prohibition implies being forbidden. And famous Usulies believe that the structure of prohibition implies being Haram (Khūṭ: 86). Therefore, there is no question that the divorce celebration is one of the obvious examples of Resemblance to Unbelievers in customs, and according to the clear narration, it is not permitted, particularly if the risks and harms to people and society are added to its evidence (Mellati et al., 1400: 135). According to this opinion, the three pieces of evidence—the narrations of resemblance, the implication of the Nafi-Sabil principle (Mousavi Bojnouardi, 1998: 187), and the proportion of ordinance and subject—are sufficient to demonstrate the ruling of being Haram even though the implication of some of the evidence (the first three reasons) is not absolute.

The prevailing media environment, accompanied by the release of films and photographs depicting the post-divorce celebration of couples, has been observed to have a detrimental impact on society. This is due to the fact that such depictions tend to portray divorce in a positive light, thereby instilling the notion among young people that it represents an end to the marital relationship while maintaining a friendly connection with one's former partner. By celebrating and destigmatizing divorce, the anti-value gradually becomes a value, which reduces people's motivation to get married and establish a family and encourages them to form friendships outside the Sharia. Additionally, statistical data indicates a rising trend of divorce in Iran. It is noteworthy that divorce is deemed unacceptable in religious teachings and runs counter to the moral principles upheld by Iranian society. According to Chaboki (2012: 160), certain scholars posit that globalization has altered the significance of traditional values that promote the preservation and stability of families, thereby contributing to a shift in societal attitudes towards divorce.

Discussion and Conclusion

The jurisprudential ruling regarding permitting divorce based on the aforementioned evidence, in reference to the principle of permissibility and other cited principles in the absence of evidence, is deemed incorrect. The validity of citing such principles is contingent upon the absence of legal evidence and is only permissible within the temporal confines of Adam al-Dalīl (absence of evidence). The conclusive evidence indicating the prohibition of the subject matter leaves no ambiguity. The acquittal principle (Birraah), which has been cited in this context to seek permission,

is open to questioning. The evidence can only be cited in cases of uncertainty, following careful examination and despair of proof, since the superiority of Ijtihad evidence over jurisprudential evidence, including the acquittal principle, is apparent. Therefore, based on the evidence of the prohibition of resembling unbelievers and the negation of domination rule (Nafy-e-Sabil), as well as the proportion of ordinance and subject, it can be concluded that the principles and rules that suggest permissibility are not applicable. Consequently, the act of conducting a divorce ceremony is deemed impermissible and is regarded as a punishable crime owing to its detrimental consequences. The arguments presented in support of Qawl bi al-fasl appear to serve the purpose of rationalizing, legitimizing, and imbuing this act with a religious dimension. However, the same criticisms leveled against the arguments for permissibility apply to these justifications as well. Hence, there is no Islamic justification for legitimizing this celebration.

Ethical consideration

Compliance with ethical guidelines

The study was carried out in accordance with human research ethics

Authors' contribution: The first and second authors contributed equally to the writing and collaboration.

Conflict of interest: The authors declared no conflict of interest with any person or organization

Acknowledgments: We are grateful to all those who participated in this research

References

- Khūī, A.A. (1988). *Muḥāḍarāt fī usūl al-fiqh*. Qom: Jama'ah al-Madrasin in Al-Hawzah Al-Alamiyyah Qom, Al-Nashar al-Islami Foundation. (text in arabic)
- Chaboki, O. (2013). An intergenerational study of the relationship between attitudes toward divorce and family functioning in women in Tehran. *Journal of Woman and Family Studies*, 1(1), 159-185. (text in Persian) [Link]
- Fāḍil, A. (1991). *Al-Itiqad fī Sharh Wajib al-Eatimad*. Astanah Razavieh, Islamic Research Complex. Mashhad. (text in arabic).
- Makarem Shirazi, N. (1990). *Al-Qawaed al-Fiqhiyyah*, Qom: Imam Amir Al-Mouminin School.
- Mellati, A., Imam, M., & Hamidiyeh, B. (2021). Investigating the cultural influence of the Islamic Revolution enemies through sports that are not aligned with religious values, relying on the Negation of Domination Rule (Nafy-e-Sabil (a case study of yoga) and strategies to deal with it. *Islamic Revolution Research*, 10(3), 131-146. 20.1001.1.23222573.1400.10.3.5. 8Doi: [Link] (text in Persian)
- Mousavi Bojnouardi, S.H. (1998). *Al-Qawaed al-Fiqhiyyah*. Qom: Al-Hadi. (text in arabic)

Nouri Mohaddeseh, M.H. (1987).
*Mustadrak al-Wasail va
Mustanbit al-Masayil* (1st
edition). Qom: Al-Al-Bayt
Institute, (PBUH). (text in arabic).

بررسی فقهی جشن طلاق

محمدرضا کیخا^۱ ایوب شایسته*^۲

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۹/۰۹
 تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۲/۱۲

نوع مقاله: پژوهشی اصیل

واژگان کلیدی

جشن طلاق؛ سلطنت؛ اباحه؛
 تشبه به کفار؛ روان‌شناختی.

چکیده

جشن طلاق پدیده‌ای نوظهور بوده که در جامعه کنونی خصوصاً کلان شهرها در حال گسترش است؛ این نوع وقایع علاوه بر این‌که به لحاظ آثار اجتماعی و روان‌شناختی مورد بررسی قرار می‌گیرد، باید به جهت شرعی نیز مورد کندوکاو قرار گیرد. به‌ویژه که اکثریت مراجع عظام تقلید نیز متذکر حکم آن نشده‌اند. این پژوهش که به روش توصیفی تحلیلی انجام شده نشان می‌دهد، ادله مثبت جواز یا نقی این پدیده نوظهور واکاوی نشده؛ لذا هر چند به جهت اصل اباحه شاید جواز چنین پدیده‌ای به ذهن خطور کند؛ لکن با توجه به اهمیت این مقوله و وجود مفاسد و تبعات غیر قابل انکار ناشی از ترویج آن ضرورت اقتضا می‌کند؛ ادله مورد بررسی قرار گیرد. اما از سه دیدگاه تصور شده، جواز، حرمت و قول به تفصیل، براساس نقد و بررسی ادله هرکدام، به‌نظر می‌رسد، مبتنی بر دلالت برخی ادله نظیر تشبه به کفار و قاعده نفی سبیل، حکم به عدم جواز از قوت بیشتری برخوردار است.

ارجاع به مقاله:

کیخا، محمدرضا و شایسته، ایوب. (۱۴۰۲). بررسی فقهی جشن طلاق. *مطالعات زن و خانواده*، ۱۱(۲)، ۵۰-۷۲.
 DOI: 10.22051/jwfs.2023.42191.2917

^۱ دانشیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران (نویسنده مسئول)

kaykha@hamoon.usb.ac.ir

^۲ دانشجوی دکتری گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران.

۱. مقدمه

ازدواج از جمله سنت‌های نیکی است که دین مبین اسلام به آن اهتمام خاصی داشته و در نصوص شرعی سفارش اکید نسبت به آن صورت گرفته است و در نقطه مقابل، شارع مقدس نسبت به طلاق، کراهت شدید داشته به گونه‌ای که از آن به «ابغض الحلال» تعبیر می‌شود. رسول اکرم (ص) در این راستا می‌فرماید: «هیچ حلالی نزد خدا مبعوض‌تر از طلاق نیست» (نوری، ۱۴۰۸) لکن امروزه مراسم جدیدی توسط برخی افراد جامعه تحت عنوان جشن طلاق انجام می‌شود و شرکت‌کنندگان در این جشن شادی خویش را نسبت به وقوع این عمل ابراز می‌کنند. لذا جشن طلاق مراسمی است که برای خیر دادن از پایان یافتن پیوند ازدواج برپا می‌شود و بیان‌کننده مجردشدن دوباره برگزارکننده (یا برگزارکنندگان) مراسم است.

این مراسم به شیوه‌های گوناگونی انجام می‌شود؛ ممکن است طرفین و یا فقط یک طرف از زوجین در آن حضور یابند. در این مراسم، کیک طلاق، تابوت حلقه ازدواج و حلقه‌های شکسته شده وجود دارد. و در پایان نیز از میهمانان پذیرایی می‌شود. این مراسم ابتدا در غرب و ویژه آمریکا رواج یافت. روان‌شناسان آمریکایی اعتقاد داشتند این جشن، تلخی طلاق را کاسته و تحمل آن را راحت‌تر می‌کند. چرا که طلاق واقعه خطیری در زندگی زوجین است و اسباب مشکلات زیادی را برای ادامه زندگی بوجود می‌آورد به ویژه در برخی نقاط ایران که ازدواج فامیلی رواج دارد حتی باعث بروز اختلافات گسترده در خانواده-های طرفین گشته و مدت‌های طولانی بین آن‌ها قهر و درگیری ادامه دارد.

نخستین خبر رسمی برگزاری این مراسم در ایران، در سال ۱۳۸۸ منتشر شد. عده‌ای از مسئولین، جامعه‌شناسان و مراجع عظام تقلید در این خصوص موضع‌گیری داشتند و از فرجام نامطلوب آن ابراز نگرانی کردند. لذا با توجه به مطالعات میدانی نمی‌توان وجود چنین مراسمی را در حال حاضر در جامعه کنونی منکر شد. این جشن در حال حاضر در ایران به خصوص کلان‌شهرهایی مانند تهران در حال رواج است.

گاهی نیز هدف برگزارکننده این مراسم اموری مانند گرفتن انتقام، آزار واذیت، تحقیر و یا تمسخر همسر سابق خویش است. البته بر اساس نوع رفتار و کارکردهای غالب این نوع مراسم می‌توان گفت، در بسیاری از مواقع نیز همین امر، مقصود مجری جشن بوده و برای تحقق خواسته خود چنین مراسمی را برپا می‌کند. این موارد با توجه به نوع مراسم، صحبت‌های رد و بدل شده میان حضار، افراد دعوت شده به مراسم و حتی نوع کارت دعوت به مراسم جشن طلاق روشن می‌شود.

علی‌رغم گذشت بیش از یک دهه از بروز چنین پدیده‌ای، هنوز بررسی قابل توجه و در خور شأن نسبت به حکم شرعی، ممنوعیت و یا مشروعیت آن به عمل نیامده است. بیشتر گزارش‌های موجود در این زمینه به صورت بیان موضوع و اشکال مختلف و یا بررسی پیامدهای شوم آن است. لذا خلاء موجود

حول مسئله ذکر شده اقتضاء می‌کند با توجه به نوع عمل و آثار فردی و اجتماعی آن، مطالعه‌ای در ابعاد فقهی موضوع صورت پذیرفته و حکم شرع مقدس در این رابطه روشن شود. بنابراین، در این پژوهش تلاش بر آن است تا به این پرسش‌ها پاسخ داده شود که آیا برگزاری چنین جشن‌هایی با روح حاکم بر قوانین اسلام سازگار است؟ و آیا می‌توان با استناد به برخی اصول مانند اصل اباحه، حکم به جواز آن داد؟ و در صورت حرمت این جشن، ادله و مستندات و استدلالی که مبنای این حکم قرار می‌گیرد؛ چیست؟ و در نهایت، در صورت اثبات حرمت این عمل و تزاحم آن با نظم عمومی و بروز معضلات اجتماعی آیا درج این مورد تحت قانون و تکیه بر ضمانت‌های حقوقی و کیفری جهت جلوگیری و منع از آن ضرورت دارد؟

۲. تبیین موضوع و محل بحث

با توجه به اینکه مبدأ جشن طلاق کشورهای غربی است و همانطور که گفته شد رویکرد علمی و روان‌شناسانه پشتوانه آن بوده است پس قبل از ورود به بحث و بررسی ادله، لازم است محل بحث تنقیح-شده تا حالات و صور قابل تصور که در مقصود دخیل نبوده، از محل بحث خارج شده و خلط مبحث نشود. به عبارت دیگر، باید گفت برای استنباط صحیح و دقیق حکم شرعی جشن طلاق، لازم است موضوع‌شناسی شود چرا که موضوع‌شناسی نقشی کارساز و جهت دهنده در استنباط حکم فقهی دارد به‌گونه‌ای که بدون شناخت موضوع، امکان صدور حکم متناسب با آن، مقدور نیست. چرا که برخی از افعال مکلف با چیزهای دیگری مثل خوردن ارتباط برقرار می‌کند لذا حکم شرعی به فعل مکلف تعلق دارد. جشن طلاق نیز این‌گونه است.

از جمله چیزهای که با فعل جشن طلاق مرتبط است، قصد و هدف مکلف در برگزاری و همچنین آثار فردی و اجتماعی آن است. تشخیص آن‌ها نیز از عملکرد و سخنان و بازتاب برگزاری چنین جشنی در جامعه و آسیب‌شناسی آن در تأثیرگذاری بر افکار و رفتار افراد جامعه، است. بنابراین، گاهی برگزاری جشن طلاق با هدف کاستن التهاب روحی و فشارهای عصبی که آثار مخربی بر زندگی فردی دارد، انجام می‌شود و گاه هدف به تمسخرگرفتن و تحقیر و توهین به طرف مقابل است.

آثار این عمل هم در مورد فرد چه بسا ایجاد آرامش روحی و کنار آمدن با شوک وارده بر زندگی باشد. حتی گاهی تشفی روحی و لذت بردن از خوار شدن طرف مقابل را نیز همراه دارد. درخصوص آثار اجتماعی، متناسب با نوع و شیوه برگزاری مراسم جشن طلاق می‌تواند متفاوت باشد. گاهی مثبت به نظر می‌رسد اما با توجه به آن‌چه تا کنون تجربه شد، بیشتر احتمال دارد آثار منفی دنبال باشد. لذا با توجه به خلاء قانونی موجود در این مسئله و عدم واکاوی حکم فقهی آن و همچنین عدم بررسی مستندات فقهی مسئله، ضرورت بحث و کنکاش حول موضوع مذکور جای تردید و انکار ندارد.

۳. فرضیه‌های قابل تصور در مورد حکم جشن طلاق

از آنجا که جشن طلاق از موضوعات مستحدثه بوده و در کتب فقهی مورد بحث و بررسی قرار نگرفته لذا با توجه به تمام احتمالات ممکن در این مورد، می‌توان گفت در رابطه با حکم فقهی چنین جشنی، سه دیدگاه ذیل قابل تصور است:

۳-۱. جواز شرعی جشن طلاق

با توجه به برخی اهداف و تأثیر روانی و اجتماعی جشن طلاق و به کمک برخی اصول و قواعد، اصولی نظیر اصل اباحه، اصل برائت و همچنین قاعده سلطنت، امکان حکم کردن به مشروعیت این جشن وجود دارد.

۳-۲. حرمت جشن طلاق

بنابر این فرضیه، جشن طلاق به دلالت برخی ادله حرام است؛ اهم آن ادله به این قرار است: جشن طلاق نوعی تشبه به کفار است و با قاعده نفی سبیل و همچنین مناسبت میان حکم و موضوع که مرحوم بجنوردی در القواعد الفقهیه بدان اشاره کرده تناسب نداشته و باید حکم به حرمت آن کرد.

۳-۳. فرضیه تفصیل در حکم فقهی جشن طلاق

طبق این دیدگاه نوع حکم در اینجا بستگی به انگیزه برگزار کننده مراسم و آثار روان‌شناختی و اجتماعی آن دارد. یعنی چنانچه این جشن با انگیزه‌ها و اهداف عقلانی انجام پذیرد و برپایی آن آثار منفی اجتماعی نداشته‌باشد و باعث ایجاد آرامش و دورکردن اختلافات خانوادگی شود، جایز بوده و در غیر این صورت مشروع نیست. تفصیل ادله هر کدام از این حالات به همراه نقد آن ذکر خواهد شد.

۴. بررسی مستندات احتمالات و صور قابل فرض

باعنایت به اینکه چنین پدیده‌ای از امور نوظهور و بدون سابقه است، دستیابی به حکم آن از خلال نصوص شریفه (آیات و روایات) به طور مستقیم و به این عنوان مذکور ممکن نیست، مگر به طور ضمنی و تحت عناوینی پراکنده مثل نصوص حرمت آزار و یا اهانت مؤمن باشد. بنابراین، می‌توان ادعا کرد عمده دلیل بر جواز یا منع، اصول و قواعد بوده و باید به‌طور دقیق مورد کنکاش قرار گیرند.

۴-۱. ادله و مستندات دیدگاه جواز جشن طلاق

برای اثبات جواز برگزاری جشن طلاق می‌توان به ادله ذیل استناد کرد:

۴-۱-۱. اصل اباحه

الف) منظور از اصل اباحه: اصل اباحه در مقابل اصل حظر و به معنی حکم اولی عقل به جواز تصرف در اشیاء است. مستند این اصل، حدیث شریف امام صادق (علیه السلام) است: «كُلُّ شَيْءٍ هُوَ

لَكَ حَلَالٌ حَتَّى تَعْلَمَ أَنَّهُ حَرَامٌ بِعَيْنِهِ فَتَدْعَهُ مِنْ قَبْلِ نَفْسِكَ» (مجلسی، بی تا: ۲۷۳) هر چیزی بر تو حلال است مگر که یقین به حرمت آن برایت حاصل شود و لذا پس از علم به حرمت، آن را رها کن. لذا فقهاء معتقدند هرگاه در حلال یا حرام بودن چیزی تردید کنیم باید اصل اباحه جاری کرده (علم الهدی، ۱۴۰۹ق: ۸۰۵) و حکم به عدم حرمت کنیم. بنابراین، طبق اصل مذکور انسان نسبت به امورات عالم واقع، حق هر گونه دخل و تصرفی دارد مگر در مواردی که دلیلی بر منع وارد شده باشد و طبق این اصل اگر حرام بودن چیزی مورد تردید قرار گرفت، حکم به حرمت آن می‌کنیم به این جهت که الزام شرعی محتاج نص شارع مقدس است (موسوی بجنوردی، ۱۳۷۷ش: ۱۲۷).

هرچند جشن طلاق از مسائل نوظهور بوده و وجودی نداشته تا که شرع مقدس متذکر حکم آن باشد ولی از آنجا که عادت شارع این است که از بین امور حلال و حرام محرمات را به جهت محصور بودن، بیان می‌کند. بنابراین، یا باید بیانی از طرف شرع مبنی بر منع چنین جشنی صادر شود و یا قاعده و اصلی که به کمک آن و از خلال تطبیق آن حکم حرمت استخراج شود، داشته باشیم. لذا در ظرف زمانی نبود دلیل بر حرمت و به دلالت اصل اباحه، حکم به جواز جشن طلاق می‌شود.

ب) نقد و بررسی: اما در نقد این استدلال باید گفت، استناد به اصل اباحه زمانی صحیح خواهد بود که تمام مستندات مثبت حرمت مورد کنکاش و بررسی قرار گرفته باشد؛ و در صورت نبود دلیل شرعی بر حرمت، طبق اصل فوق حکم به جواز می‌شود. لکن به نظر می‌رسد، نوبت به این اصل نرسیده و مجال برای آن نیست؛ زیرا ادله و اماراتی بر ممنوعیت این جشن وجود داشته که در مبحث دوم حکم به حرمت جشن طلاق ذکر خواهد شد و طبیعی است با وجود امارات نوبت به اصل نخواهد رسید.

۲-۱-۴. اصل برائت

الف) منظور از اصل برائت: برائت از اصول عملیه چهارگانه است. نقش اساسی این اصل، زدودن تردید و تعیین وظیفه عملی مکلف هنگام شک در حکم واقعی است. یعنی هرگاه مکلف در حرمت و یا وجوب چیزی، به جهت عدم دسترسی به دلیل شک‌کننده و پس از فحص از آن دلیلی نیابد، به مقتضای این اصل به بری‌الذمه بودن وی حکم می‌شود (ابن قبه، ۱۴۰۵ق: ۲۵۸). به عبارت دیگر، هرگاه پس از مراجعه به ادله در تکلیف شرعی تردید حاصل شود، اصل برائت می‌گوید، تکلیف منتفی است (آخوند خراسانی، ۱۴۰۵ق: ۱۶۷). پس در موضوع اصل برائت، شک در تکلیف، اخذ شده و شک مذکور نیز یا وجوبیه است و یا مانند موضوع مورد بحث تحریمیه است. لذا در رابطه با جشن طلاق با توجه به مستحده بودنش دلیلی که تصریح بر حرمت آن داشته‌باشد، وجود ندارد. بنابراین، مرجع مکلف در چنین فرضی، اصل برائت است. زیرا شک در این مورد، در حقیقت شک در اصل تکلیف بوده و بنابه اصل برائت چیزی به ذمه برگزارکنندگان نبوده و این جشن جایز خواهد بود.

ب) نقد دلیل مذکور: به نظر می‌رسد در مسیر استخراج حکم این گونه مراسم، لازم است توجه دقیق به وجود دلیل شرعی و فحوص کامل حول آن شود. طبق تعریف همه اصولیین، اصول عملیه از جمله برائت پس از مراجعه به ادله و فحوص و نبود دلیل قابل استناد استند (حیدری، ۱۳۸۰ش: ۲۰۹). لذا در صورت عدم فحوص و یا فحوص ناقص، احدی حق مراجعه به اصول را ندارد (انصاری، ۱۴۱۱ق: ۴۱۷) چرا که چه بسا تفحص ناقص و ناکافی شخص را در ورطه صدور حکم اشتباه قرار دهد. بنابراین، می‌توان گفت در ما نحن فیه درست است که نص خاص وجود ندارد، اما به نظر می‌رسد، می‌وان مستند به اصول و قواعدی حکم مسأله را بدست آورد. لذا وجود دلایلی مانند تشبه به کفار و همچنین دلالت قاعده نفی سبیل و به دنبال آن زدودن شک و تردید، دیگر مجالی برای مراجعه به این اصل باقی نمی‌گذارد.

۳-۱-۴. قاعده سلطنت

از قواعد مشهور و مسلم نزد فقهاء قاعده سلطنت است. اگر نشود به این قاعده به‌عنوان دلیل مستقل نگریت لاقبل به‌عنوان مؤیدی برای اصول اباحه و برائت می‌توان آن را ضمیمه آن‌ها کرده و بدان استناد کرد. لذا مستندات گوناگونی برای اثبات این قاعده وجود دارد که شاید بهترین آن تمسک به سیره عقلا باشد. عقلای هر جامعه‌ای (اعم از اسلامی و یا دیگر ادیان) از دیرباز تا کنون بر این اعتقاد باور هستند که انسان حق دارد هر گونه تصرفی را که بخواهد در اموال و نفس خویش انجام دهد؛ مگر این که شرع و یا قوانین معتبر جلوی او را بگیرد (مکارم شیرازی، ۱۴۱۱ق: ۲۹). البته شرع مقدس قیود و حدودی را ذکر کرده و بستر قاعده را در مواردی محدود می‌کند. مانند منع بذل مال در راه معصیت و یا ریاضت‌های نامشروع که موجب آسیب بر جسم می‌شود.

در رابطه با این که آیا این قاعده مربوط به خصوص اموال است و یا موردش عام بوده و حقوق و نفس را نیز شامل می‌شود مباحثی مطرح شده است. اما حق این است که حیظه قاعده مذکور، عام است و منحصر به اموال نیست، زیرا بنای عقلا که مدرک اصلی این قاعده است همان طور که تسلط انسان بر اموال را تأیید می‌کند، تسلط بر حقوق و نفس را نیز ثابت می‌کند. بنابر توضیحات فوق و با استناد به قاعده «الناس مسلطون علی اموالهم»، باید اذعان داشت برگزاری مراسم جشن پس از طلاق بنفسه مانعی ندارد؛ زیرا انسان به حسب قاعده مذکور مختار و آزاد بوده و بر نفس خویش مسلط است. می‌تواند به شکل دل‌خواه در اموال و نفس خود تصرف کند و کسی نمی‌تواند این حق را از او سلب نموده و مانع آن شود مگر این که جشن مذکور توأم با تصرفات و اقداماتی باشد که شرع از آن نهی نموده است. به عبارت دیگر، اگر این جشن با امور حرامی مانند رقص و موسیقی، نگاه حرام و اسراف و مانند این باشد حرام است؛ لکن این مورد تخصصاً از محل بحث خارج است زیرا محور نزاع در این نوشتار، نفس جشن طلاق بدون نظر به موارد اسراف مال و روابط نامشروع و مانند آن است. بنابراین، تقییدات شرعی

حول منع از اسراف و ... تخصصاً از محل بحث خارج است. ثانیاً قیدی نیز از ناحیه شرع مقدس مبنی بر منع از ایقاع نفوس و خوض در چنین جشنی وجود ندارد.

ب) نقد این استدلال: همان طور که در خود استدلال به قاعده سلطنت گفته شد، حوزه کاربرد آن مواردی است که منع قانونی و شرعی بر آن نیامده باشد، لذا باید در خصوص برگزاری جشن طلاق اول اثبات گردد که منع شرعی وجود ندارد، سپس می‌توان به این قاعده جهت استخراج حکم شرعی آن استناد کرد. این در حالی است که وجود ادله منع در دیدگاه مخالف صحت چنین جشنی، وجود دارد و این ادله، عمومیت قاعده سلطنت را تخصیص می‌زند و این مراسم را از شمول قاعده سلطنت خارج می‌کند. در نتیجه، امکان استخراج حکم جواز برگزاری جشن طلاق از طریق این قاعده مقدور نخواهد بود.

۲-۴. ادله و مستندات دیدگاه حرمت جشن طلاق

دیدگاه دیگری که در خصوص حکم شرعی «جشن طلاق» متصور است، حرمت است. برای اثبات این دیدگاه نیز به ادله‌ای می‌توان استناد کرد که لازم است صحت این ادله در اثبات حکم مذکور تحلیل شده و نقدهای وارده نیز بیان شود:

۱-۲-۴. بدعت بودن جشن طلاق

الف) منظور از بدعت: بدعت از جمله نهادهایی است که در تعیین حکم شرعی افعال مکلف با وجود شرایط لازم، نقش تعیین کننده‌ای را ایفا می‌کند و به طور معمول فعلی که عنوان بدعت شرعی به خود گیرد، ممنوع و حرام خواهد بود چرا که امام صادق (ع) می‌فرماید: «هر بدعتی نوعی گمراهی و هر گمراهی، نتیجه آن آتش دوزخ است.» (کلینی، بی تا: ۵۶) لذا فقها هر چیزی را که مصداق بدعت باشد حرام می‌دانند؛ به عنوان مثال صاحب جواهر (۱۳۶۲ش) به نقل از فقیهان امامیه می‌فرماید: «در وضو شستن دست‌ها و صورت برای بار سوم بدعت و حرام است.» (صاحب جواهر، ج ۲، ص ۲۷۶) حال با توجه به اینکه طلاق از احکام شرعی است و کم و کیف اجرای آن را هم شرع مشخص می‌کند، باید دید که برگزاری جشن طلاق در سنت شرعی چه جایگاهی دارد. بررسی به عمل آمده نشان می‌دهد، علی‌رغم ابتلای زیاد مسلمین به طلاق در طول تاریخ چنین پدیده‌ای یعنی برگزاری جشن و اظهار شادی برای آن سابقه نداشته و نوعی تن دادن و الگوگیری از رسوم جاهلیت مدرن امروزی بوده و از مصادیق واردن کردن فعلی که در دین نبوده به دین خواهد بود. لذا از مصادیق بدعت بوده و جایز نیست.

ب) نقد و بررسی: مراد از بدعت مورد نظر، قطعاً هر پدیده‌ی نوظهوری نیست. چرا که فقهاء در تعریف آن فرموده‌اند: بدعت یعنی وارد کردن و زیاد کردن چیزی در دین و یا کم کردن از دین در حالی که این عمل به دین اسناد داده شود (علم الهدی، ۱۴۰۹ق: ۲۶۴). نظیر حکم به جماعت اداء کردن نماز تراویح در شب‌های ماه مبارک رمضان که تا زمان حیات رسول خدا و حتی مدتی پس از رحلت ایشان

مانند دیگر نمازهای مستحبی فردی، ادا می‌شود. احادیث وارده از اهل بیت نیز بر بدعت بودن این فعل دلالت دارد، زیرا نوعی دخالت در شریعت و جعل شرعی آن هم بدون پشتوانه دلیل است. به‌خلاف مواردی که تصرف در امور دینی صورت نگیرد و یا به نام و اسم دین تمام نشود. مرحوم محقق نراقی در همین راستا می‌فرماید: «بدعت عملی است که غیر شارع بدون دلیل و مدرک شرعی، آن را برای دیگران به صورت یک عمل شرعی وانمود می‌کند اما اگر عملی از ناحیه شرع ثابت نشده باشد و آن عمل را کسی انجام دهد، بدون قصد معرفی کردن آن به عنوان یک عمل شرعی، آن عمل از جهت بدعت، حرام نخواهد بود» (نراقی، ۱۴۰۸ق: ۱۱۰). البته روشن است که آن عمل امکان دارد از جهاتی دیگر حرام باشد. بنابراین، باید دید مقوله جشن طلاق که در برخی مناطق جریان دارد تحت‌عنوان دستور دین برگزار می‌شود؟

به‌نظر می‌رسید هیچ کدام از برگزار کنندگان این نوع مراسم چنین ادعایی ندارند. لذا می‌توان گفت به طور تخصصی از دایره بدعت حرام، خارج بوده و از این منظر نمی‌توان حکم عدم جواز آن داد. زیرا برگزار کننده چنین جشنی معلوم نیست که به آن رنگ و لعاب دینی داده باشد. به عبارت دیگر اگر از برگزار کنندگان این مراسم سؤال شود آیا این کار شما بر اساس دستور شرعی است؟ بعید است آنها با نظر به شرع آن را برگزار کنند؛ در حالی که طبق تعریف صحیح و مقبول نزد علمای شیعه یک پدیده نوظهور در صورتی مصداق بدعت، محسوب شده و حرام است که به نام دین انجام پذیرد.

۲-۲-۴. عدم ورود جشن طلاق در سنت

الف) منظور از عدم ورود جشن طلاق در سنت: در منابع روایی ما یک سری احادیث وجود دارد که موارد و مصادیق ولیمه و پذیرایی را بیان کرده است و از عبارت برخی از این روایات حصر استنباط می‌شود مثل روایتی که رسول اکرم (ص) فرمودند: «سنت ولیمه منحصر در چهار مورد یعنی ولیمه جشن ازدواج، جشن تولد فرزند، جشن ختنه نوزاد و ولیمه برگشت از سفر است.» (عاملی، ۱۴۰۹ق: ۳۱۰) از این فرمایش استنباط می‌شود که دیگر جشن‌ها و مراسمات مشروع نیست. بنابراین ولیمه برپایی جشن طلاق نیز سنتی غیرشرعی بوده و جایز نیست.

ب) نقد و بررسی: با دقت در مفاد حدیث و سیاق آن روشن می‌شود حصر وارده در حدیث، نسبت به جشن‌های مرسوم در آن دوران است یعنی در آن ایام و در فضای حاکم بر آن اجتماع، این پنج مورد از بین مراسمات و ولیمه‌ها محبوب شارع مقدس است. والا جشن‌ها و مراسمات در زمان کنونی منعقد می‌شود که نمی‌توان منکر استحباب آن شد. مانند جشن‌ها و مراسمات اعیاد اسلامی، مولید اهل بیت (علیهم السلام) و روز معلم و مانند آن و ثانیاً حدیث شریف و احادیث مشابه، فقط در جایگاه بیان استحباب این دسته از جشن‌ها نه بیان حکم جواز یا عدم جواز است. به عبارت دیگر، مقصود شارع مقدس، حصر استحباب است نه حصر جواز. بنابراین، هیچ‌گونه دلالتی بر جایز نبودن برگزاری جشن طلاق ندارد.

۳-۲-۴. جشن طلاق نوعی شادمانی نسبت به مبعوض شارع

الف) منظور از شادمانی نسبت به مبعوض شارع: جشن برای طلاق و شادی برای آن به لحاظ این که اصل طلاق، مبعوض شارع مقدس بوده جایز نیست؛ مگر می‌شود انسانی که خود را مطیع دستورات خداوند متعال دانسته و مسلمان می‌خواند نسبت به این عمل اظهار شادی و سرور نماید در حالی که حسب روایات، طلاق عرش خدا را به لرزه می‌اندازد؟! امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید: « ازدواج کنید و طلاق ندهید چون که عرش خدا بخاطر طلاق به لرزه می‌افتد» (طبرسی، ۱۳۷۰ ش: ۱۹۷). به عبارت دیگر، برگزارکنندگان نسبت به فعلی که خداوند غضب دارد و عرش خدا را به لرزه می‌اندازد، ابراز خوشحالی و پای‌کوبی می‌کنند به همین لحاظ است که مکارم شیرازی در این خصوص می‌فرماید: «با توجه به اینکه طلاق در شرع اسلام کار بسیار ناپسندی است، جشن گرفتن برای آن خلاف شرع است».

ب) نقد و بررسی: قطعاً قسمت اول عبارت فوق‌الذکر - چون طلاق در شرع، ناپسند است - نمی‌تواند علت حرمت جشن طلاق باشد، زیرا اولاً: جشن طلاق غالباً پس از طلاق برگزار می‌شود و اصلاً مقدمه طلاق محسوب نمی‌شود تا که از باب مقدمیت، عقل به مبعوض بودن آن حکم کند. به عبارتی، بحث در سرایت مبعوضیت و حکم به حرمت از ذی‌المقدمه به مقدمه است که البته بعضی از مراجع قائل به عدم ملازمه بین حرمت شیء و حرمت مقدمه آن هستند (موسوی خمینی، ۱۳۸۶ ش: ۴۱۵). درحالی‌که در این مورد، جشن مذکور به هیچ وجه مقدمه طلاق محسوب نمی‌شود. زیرا عادتاً پس از آن برگزار می‌شود.

ثانیاً: هر چند طلاق امری مبعوض و ناخوشایند شرع مقدس است ولی باید اذعان داشت که فعلی حلال است و لذا از آن تعبیر به «أبغض الحلال» می‌شود. بنابراین، نمی‌شود جشن بخاطر آن را حرام دانست.

ثالثاً: مبعوض بودن طلاق به حکم اولی است. والا در بعضی موارد خاص نه تنها مکروه نبوده بلکه ضرورت دارد طلاقی انجام شود. مانند موردی که خطر جانی یک طرف یا هر دو را تهدید کند و دفع آن جز به واسطه طلاق ممکن نباشد. علاوه بر اینکه اگر مقصود برگزار کننده برطرف کردن آسیب‌های روحی و اختلافات فامیلی و امور عقلانی از این قبیل باشد و هیچ قصد مقابله با خداوند را ندارند. بنابراین، روشن است که جشن در این صورت، فی‌نفسه مانعی ندارد و این بیان که توسط بعضی از محققین ذکر شده قطعاً نمی‌تواند مستند عدم جواز باشد.

۴-۲-۴. جشن طلاق نوعی تشبه به کفار

الف) منظور از تشبه به کفار: در مسئله تشبه به کفار و نهی از آن روایات گوناگونی از سوی نبی مکرم اسلام (ص) و همچنین ائمه معصومین (علیهم‌السلام) در ابوابی مانند: عبادات، خوراک،

پوشاک، آرایش ظاهر و از جمله آداب و رسوم وارد شده است؛ البته مراد از آداب و رسوم آداب و مراسمی است که از ویژگی‌ها و شعائر اهل کتاب و کفار محسوب می‌شود. متأسفانه در جامعه اسلامی، مصادیقی از آن مانند سگ‌گردانی، جشن ولنتاین، هالووین و کریسمس به چشم می‌خورد. مراسم جشن طلاق، که خاستگاه آن، بدون تردید بلاد کفر است؛ قطعاً از مصادیق تشبیه به کفار در آداب و رسوم است. بنابراین، در بین احادیث وارد شده می‌توان به حدیثی استناد کرد که یک فقره آن در رابطه با تشبیه به کفار در آداب و رسوم است و آن این است که امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید: «خداوند متعال به پیامبری از انبیای الهی وحی کرد، لباس دشمنانم را بنوشید و غذای ایشان را نخورید و راه دشمنان مرا طی نکنید که در زمره دشمنانم قرار خواهید گرفت؛ چنانکه ایشان از دشمنان من هستند» (صدوق، ۱۴۰۴ق: ۲۳).

به نظر می‌رسد فقره «لَا تَسْلُكُوا مَسَالِكَ...» به روشنی بر نهی از همانندی و تشبیه به کفار در آداب و رسوم دلالت دارد و چنانچه کسی منکر این سخن شود باز هم می‌توان چنین اظهارداشت که عبارت مذکور عام بوده و دست کم به لحاظ عموم خود، آداب و رسوم از جمله جشن طلاق را دربرمی‌گیرد. علاوه بر اینکه عمل تشبیه، بواسطه قبح زدایی و در مواردی رواج اهانت و اختلاط نامحرم و مصادیق ذکرشده در قبل، تعاون بر اثم بوده و از این جهت نیز مصداق حرام خواهد بود.

همچنین آیه ۲۸ سوره آل عمران که می‌فرماید: «لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ» می‌تواند مستند این دیدگاه باشد چرا که در بیشتر اوقات یک دوست در امور دوست خود تأثیرگذار است، همچنان که ولی در امور افراد تحت سرپرست خود، دخالت می‌کند و این اجازه دخالت هم به ولی داده شده است، چون که او متأثر از شئون روحی ولی است. لذا در صورتی که تشبیه به کفار زمینه دوستی و علاقه به آن‌ها را در پی داشته باشد، مشمول نهی این آیه خواهد بود. پیروی کردن از آداب و رسوم کفار، نمونه‌ای از علاقمندی یک مسلمان به کفار می‌تواند محسوب شود که به مرور زمان سبب امتزاج روحی و اخلاقی آن‌ها می‌شود و این زمینه کم‌رنگ شدن اعتقاد به احکام دین اسلام و در مقابل باعث رشد دلدادگی به سیر و سلوک کفار، خواهد شد. لذا از این جهت هم مورد نهی این آیه خواهد بود (فلاح یخدانی و همکار، ۱۳۹۵ش: ۱۲۳ و ۱۲۵).

آیه دیگری که می‌تواند مؤید این دیدگاه باشد آیه ۲۹ سوره فتح است که می‌فرماید: «مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رَحِمَاءُ بَيْنَهُمْ» در این آیه ویژگی‌های پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) و پیروان ایشان را خداوند بیان می‌کند که از جمله آن برخورد سخت و با شدت در برابر کفار است که نشان از عدم وجود نرمش و کرنش در مقابل آن‌ها است. اما این ویژگی در الگوگیری از جشن طلاق کفار علی‌رغم آسیب‌های اجتماعی که مترتب بر آن است، توسط یک مسلمان، ندیده‌گرفته شده است و این خود نوعی نرمش و کرنش کردن در برابر آن‌ها به حساب می‌آید که مخالف خواست خداوند متعال است.

اشکال: قیاس این جشن در صورتی که شئون اسلامی در آن رعایت شده و خالی از فساد باشد - با اموری مانند ولتین و هالووین و... که عادتاً به همراه عمل حرام واقع می‌شود صحیح نیست و ممکن نیست این نوع از تبعیت بیگانه مقصود قاعده باشد.

پاسخ: مقصود از روایات باب تشبه، صرفاً تبعیت از کفار در محرمات مثل همجنس بازی، زنا، ربا و... نیست زیرا، حرمت این گونه موارد در جای خود ثابت شده و اصلاً نیازی نیست که به این روایات استناد کرد؛ بلکه مراد، آداب و عادات رایج و مختص به آنان است به شکلی که موجب فاصله گرفتن تدریجی از فرهنگ اسلامی و در نهایت انحطاط و گمراهی جامعه شود. به عنوان مثال بسیاری از فقهاء در مقام بیان حرمت استعمال کراوات و پاپیون به دلیل تشبه اشاره کرده‌اند. مرحوم امام (ره) در پاسخ به سؤالی حول همین موارد می‌فرماید: «از آنچه شعار بیگانگان از اسلام است، اجتناب شود» (موسوی خمینی: ۹۳۲)

۴-۲-۵. دلالت قاعده نفی سبیل

الف) منظور از قاعده نفی سبیل: به دلالت قاعده نفی سبیل که مبتنی بر آیه «وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا» (نساء/۱۴۱) است، در شرع مقدس اسلام، هر عملی که موجب سلطه کافران بر مومنین شود، منع شده است. لذا بسیاری از بزرگان در باب‌های مختلف فقهی از این قاعده استفاده کردند. به عنوان مثال با استناد به این قاعده به عدم جواز فروش برده مسلمان به کافر حکم شده - است (موسوی بجنوردی، ۱۳۷۷ش: ۱۸۷). فاضل مقداد (ره) نیز در ذیل این آیه اشاره می‌دارد که در مباحث مختلفی، فقها به این آیه استناد کرده‌اند و در ادامه خود ایشان ۹ مبحث را بیان کرده و در نهایت معتقد است هر عملی که اسباب وارد شدن مسلمان را در سیطره و سلطه کفار، فراهم آورد، براساس این آیه باطل خواهد بود (فاضل مقداد، ۱۴۱۲ق: ۴۴).

باید توجه داشت که اثبات این سیطره و سلطه در مبحث آداب و رسوم از ابتدای آیه ۱۴۱ سوره نساء که می‌فرماید: «الذین یتربصون بکم...» کفار برای تسلط بر جامعه اسلامی در جهت منافع خود از هر فرصتی بهره‌می‌برند، نیز امکان دارد. چرا که باید توجه داشت، فرهنگ زیربنایی‌ترین لایه جامعه است که مباحث اقتصادی و اجتماعی و سیاسی بر آن بنا نهاده می‌شود. بنابراین، نفوذ فرهنگی بر یک جامعه از مهم‌ترین و تأثیرگذارترین راه‌ها برای تسلط بر آن جامعه، محسوب می‌شود (ملتی و همکاران، ۱۴۰۰ش: ۱۳۵).

ب) نقد: باتوجه به این که بحث در مورد طلاق است چه بسا گفته شود، بسیاری از کشورهای غربی و حتی بی‌دین، قوانین سخت گیرانه‌ای را بر طلاق وضع کرده‌اند و این طور نیست برگزاری جشن طلاق بیانگر راحتی اجرای طلاق شود. اما پاسخ داده می‌شود: هر چند بسیاری از دولت‌ها حتی کشورهای لائیک قوانین سخت گیرانه‌ای را بر طلاق وضع کرده و حتی دادگاه در صورت صلاح دید می‌تواند جلوی

طلاق به توافق را نیز بگیرد ولی روی سخن رویه عادی بین مردم جوامع غربی بوده که در میان آنان طلاق فاقد قبح بوده و بیم تسری عادی انگاری آن به بلاد اسلامی می‌رود.

خطر این امر زمانی بیشتر ملموس می‌شود که توجه به این نکته شود که تفریق قضایی جهت به تأخیر انداختن طلاق چنان که در قوانین برخی کشورها به چشم می‌خورد در قوانین کشور ما وجود نداشته و مثل طلاق توافقی به راحتی با مجوز دادگاه صورت می‌پذیرد. بنابراین، قبح زدایی طلاق به ضمیمه عدم وجود قوانین سخت‌گیرانه در صدور حکم طلاق در برخی موارد، خروجی ناخوشایندی به همراه دارد که تبعات سنگین آن، آینده فرزندان، کانون خانواده و کل جامعه را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

علاوه بر اینکه قاعده مذکور از احکام ثانویه بوده و لذا بر هر حکم ابتدایی حکومت داشته و بر آن مقدم است. حال یکی از آثار ناپسند و مفاسد جشن طلاق، سلطه بیگانگان از طریق تحمیل فرهنگ غربی و نهادینه کردن سبک زندگی اجتماعی خویش به مسلمین است. چه بسا بر اثر کثرت وقوع چنین رسم غلطی مانند دیگر آداب نابجا که برخی از آن‌ها ذکر شد و فراگیر شدن آن برای کفار توهم همراهی مردم با آنان ایجاد شده و آنان بر مقابله نظامی، اقتصادی و فرهنگی علیه مسلمین تجمعی پیدا کنند. روشن است وقتی سلطه کافر بر یک عبد مسلمان جایز نباشد. ضمن اینکه یکی از آثار اجتناب‌ناپذیر مراسم‌های این چنینی، جریان پیدا کردن آن در جامعه خواهد بود. لذا به نظر می‌رسد حکم به عدم جواز، بهتر باشد.

۴-۲-۶. مناسبت حکم و موضوع

الف) منظور از مناسبت حکم و موضوع: با مراجعه به روایات وارده در باب نکاح و طلاق به این نکته می‌رسیم که ازدواج آن چنان قداست و شرافتی دارد که کمتر امری از بین سنت‌های نبی مکرم در تراز آن است و روایات شریفه دلالت می‌کنند هر کسی ازدواج کند نیمی از دین خویش را حفظ کرده‌است و در نقطه مقابل دلالت بر مبعوضیت طلاق و جدایی کرده و زوجه را حتی الامکان از آن برحذر می‌کنند شاید اهتمام نصوص به ازدواج و ترغیب به آن و از طرفی منع و مکروه دانستن طلاق ریشه در آثار آن دو داشته باشد. فراق و جدایی که موجب سرد شدن کانون خانواده، انحراف فرزندان و مشکلات فراوان فردی و اجتماعی می‌شود. یعنی وجود همین مسأله ارزشمند زناشویی و آثار و تبعات شوم فراق و جدایی در صورتی که برگزاری جشن طلاق آثار منفی اجتماعی از جمله تشویق به انجام طلاق یا سبب کم شدن رغبت به ازدواج و تشویق به برقراری روابط دوستانه را در پی داشته باشد، موید عدم تجویز جشن طلاق باشد.

چگونه ممکن است شارع مقدس با توجه به حساسیتی که در بحث طلاق دارد، حکم به جواز چنین مراسمی که باعث ترغیب بیشتر مردم و جوانان به تجرد و از بین برنده قبح طلاق است، کند. از طرفی مقایسه جشن طلاق در بلاد غربی درباره اهداف برگزاری با جشن‌هایی که در جامعه اسلامی در حال وقوع است آن هم در راستای توجیه این جشن و قبح زدایی آن مورد قبول نبوده و توجیه معقولی ندارد، زیرا با توجه به رویه عملی چنین مراسم‌هایی در کشور ما عادتاً به دستور پزشک روان‌شناس و برای کاهش

آلام ناشی از طلاق نیست. به عبارت دیگر، منشأ پیدایش آن تقلید کورکورانه از فرهنگ دیگر بلاد آن هم بدون توجه به اختلاف فرهنگ و اعتقادات مرسوم بین کشورها است.

ب) نقد: چه بسا گفته شود این مراسم مختص کشورهای غربی نیست چرا که به نقل از اسکای نیوز «التحراث» نام مراسم بزرگی است که سالها در منطقه صحرای مغرب برای گرفتن طلاق برگزار شده و در آن زن مطلقه تکریم می‌شود. این زنان با توجه به تجارب حاصل از ازدواج سابق و مشاوره‌ای که بابت آن می‌دهند از جایگاه ویژه‌ای در جامعه برخوردار هستند. پاسخ داده می‌شود که اگر مراسم مذکور برای بیان تجربیات زنان مطلقه قبلی جهت پیشگیری از آثار مخرب روحی و اجتماعی زوجین تازه طلاق گرفته باشد، امری عقلانی بوده و اشکالی به آن وارد نیست، اما به این مراسم به تعبیر امروزی کارگاه توانمندسازی اطلاق می‌شود نه جشن طلاق که ترویج کننده کار پسندیده بودن طلاق است.

به عنوان مؤید، لازم است در اینجا بیانی از امام خمینی (ره) به جهت تناسب با این وضع و مفید بودن در مقام استخراج حکم شرعی این مسئله ذکر شود؛ امام خمینی (ره) می‌فرماید: «حفظ النظام من الواجبات الالکیده و اختلال امور المسلمین من الامور المبعوضه» (۱۴۲۱ق: ۶۱۹) یکی از مهم‌ترین واجبات حفظ نظام اسلامی و اجتماع مسلمین است تا جایی که بسیاری از فقهای عظام، در مقام تعارض با دیگر واجبات حفظ نظام را مقدم می‌شمارند. لذا هر آنچه که موجب به هم ریختن اجتماع مسلمانان شده و به بارتی هر اقدامی که یک پارچگی جمعیت مسلمین را نشانه گرفته باشد و موجب بحران آفرینی و ایجاد اختلال در حوزه‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و مانند آن شود ممنوع بوده و بر حاکم جامعه اسلامی و مسئولین مربوطه و آحاد مسلمین جلوگیری و رد از آن واجب است.

شاید فتوای یکی از مراجع محترم که فرمودند: «با توجه به اینکه طلاق در شرع اسلام کار ناپسندی است جشن گرفتن برای آن خلاف شرع است» (مکارم شیرازی، ۱۳۹۲ ش: ۳۷۹) ریشه در همین بیان داشته باشد. بنابراین، با توجه به قداست فرد، خانواده و جامعه و از طرفی مفاسد غیرقابل اغماض و قهری جشن طلاق حکم به عدم جواز آن می‌شود.

۳-۴. بررسی ادله و مستندات دیدگاه تفصیل

در این دیدگاه با توجه به انگیزه و نیز آثار فردی و اجتماعی که جشن طلاق در پی دارد قول به تفصیل برگزیده شده، به عبارت دیگر، مطابق این فرض، این عمل نه قطعاً پذیرفته شده و نه مطلقاً رد، شده است. لذا ضرورت دارد ادله و مستندات این دیدگاه بررسی و تحلیل شود:

۱-۳-۴. جشن طلاق مبتنی بر آثار عقلانی: گاهی طلاق در زندگی اجتناب ناپذیر، بلکه ضروری

است. این رخداد تلخ معمولاً با پیامدهای ناگوار و حواشی دردناکی همراه است مانند:

الف) سرگردانی و آشفتگی فرزندان که تحمل جدایی پدر و مادر را نداشته و این خرق عادت زندگی عادی آنان را دچار اختلال می‌کند.

ب) دشمنی و عداوت بین اعضای خانواده و اطرافیان آنان که در برخی مواقع منجر به بروز اتفاقات تلخ‌تری می‌شود.

ج) مشکلات مالی فراوان، حضانت اولاد و ملاقات با آنان، درگیری بین افراد و خانواده‌ها و وجود پرونده‌های متعدد قضایی که ممکن است سالیان متمادی استمرار داشته‌باشد.

باتوجه به این آثار و مشکلات، دین مبین اسلام راهکارهایی برای کاهش آلام طرفین بیان نموده و از هر گونه تنش و درگیری در فرایند طلاق نهی کرده‌است؛ چرا که از نگاه اسلام زن و شوهر پس از جدایی، دشمن یکدیگر نیستند و چنانچه به هر دلیلی زندگی مشترک آن‌ها دوام نیافت باید با جدایی شیرین به آن خاتمه دهند؛ به یکدیگر هدیه داده و با همکاری متقابل و پرهیز از مشاجرات زمینه را برای رشد و شکوفایی اولاد خویش در همه زمینه‌های لازم فراهم آورند. لذا اگر طرفین به منظور نشان دادن حسن نیت خویش مراسمی برگزار کرده و به میهمانان گوشزد نمایند که هدف از مراسم صرفاً پای‌بندی به توصیه‌های شرعی بوده و قصد آزار و هیچ‌گونه مزاحمتی ندارند و نشان دهند که سعادت و خوشبختی فرزندانشان مهم بوده و در این راستا، با یکدیگر تعامل خواهند داشت. علاوه بر اینکه براساس مطالعات انجام شده زنان بعد از طلاق با مشکلات هیجانی متعددی مواجه می‌شوند که برای مقابله با آن‌ها از راهکاری همانند نشخوار فکری استفاده می‌کنند. لذا لازم است با به‌کارگیری مدلی که بتواند هیجانان ناخوشایند را کاهش دهد، به التیام دردهای هیجانی این گونه افراد پرداخت (محمدی و همکاران، ۱۳۹۸ش: ۱۱۹).

در حقیقت می‌توان گفت چنین مراسمی عمل به دستورات شرع مقدس است. به‌عنوان مثال آنجا که قرآن کریم می‌فرماید: «و اذا طلقتم النساء ... فامسکوهن بمعروف او سرحوهن بمعروف ...» (بقره/۲۳۱). بنابراین، مانعی ندارد در قالب مراسم دعوت از دو خانواده، صورت پذیرد. چراکه قواعد و اصول روان‌شناختی نیز مؤید تأثیر شادی بر حیات فردی و اجتماعی است. زمانی که از درون احساس شادی و نشاط می‌کنیم زندگی را خوشایند، می‌کنیم و ذهنیت‌های منفی مانند ناکامی، ناامیدی، خشمگینی و پریشانی را منفعل می‌سازیم. از این رو، شادی شوق فعالیت را برمی‌انگیزد روابط انسانی را تحکیم می‌بخشد و امید و حرکت را احیا می‌کند (بربری، ۱۳۸۰ش: ۲۱). آرگابل می‌گوید: «تفریح تحت کنترل ما بوده و به‌منظور افزایش شادی می‌توان آن را دست‌کاری کرد.» (۱۳۸۲ش: ۱۲۷) بنابراین، به‌جهت تحقق چنین فوایدی و حفظ سلامت روح و جسم می‌شود از ابزار جشن طلاق می‌توان استفاده کرد.

نقد استدلال فوق: نخست: اهداف برگزاری جشن طلاق در کشور نشان دهنده این حقیقت است که چنین مراسمی با چنین اهداف عقلایی برگزار نمی‌شوند؛ و اساساً برگزارکنندگان این گونه مراسم‌ها توجهی به مقاصد و نیت مشروع ذکر شده، ندارند.

ثانیاً: این گفتار به فرض صحت و وجود مصالحی برای جشن مذکور آن هم در صورت حفظ شکل عقلانی و رعایت اغراض و اهداف خیرخواهانه، در عین حال با وجود مفاسد غیرقابل انکار آن بر افراد جامعه، در تعارض قرار دارد؛ مفاصدی که کانون خانواده را مورد هدف قرار داده بگونه‌ای که به مد تبدیل شده و حتی از طلاق نیز قبیح‌تر زدایی کرده و اساس سبک زندگی اسلامی ایرانی را به طرمی اندازد.

ثالثاً: با وجود ادله ذکر شد مانند دلالت قاعده نفی سبیل و همچنین تشبه به کفار بر حرمت، دیگر مجالی برای این بیان باقی نمی‌ماند. بنابراین حتی در صورتی که این جشن تأثیرات منفی گفته شده را نداشته باشد باز هم به دلالت مستندات که سابقاً ذکر شد، جایز نیست.

۵. دیدگاه برگزیده

استخراج فنی حکم حرمت جشن طلاق بسیار مهم بوده و عدم دقت در آن موجب تقویت شبهه و ظن به جواز آن می‌شود. اما به نظر می‌رسد چنین جشنی به جهت حرمت تشبه به کفار و به دلالت قاعده نفی سبیل و همچنین مناسبت میان حکم و موضوع جایز نیست؛ مهمترین دلیل بر حرمت، تشبه به کفار است زیرا به دلالت صریح روایات این باب، تشبه به کفار در آداب و رسوم جایز نیست. بهترین استدلال به حدیث شریف امام صادق (علیه السلام) است که سابق ذکر شد، چرا که عبارت « لا تسلكوا مسالك اعدای » نهی بوده و نهی ظهور در حرمت دارد. مشهور اصولیین نیز معتقدند صیغه نهی ظهور در حرمت دارد (خوئی، بی تا: ۸۶). لذا شکی نیست که جشن طلاق از مصادیق واضح تشبه به کفار در رسوم بوده و بنا بر صریح روایت جایز نیست خصوصاً در صورتی که خطرات و مفاسد فردی و اجتماعی آن، ضمیمه ادله شود. بنابراین، به نظر می‌رسد ادله سه گانه یعنی روایات باب تشبه و دلالت قاعده نفی سبیل و مناسبت بین حکم و موضوع جهت اثبات حکم حرمت کفایت می‌کند هر چند دلالت برخی ادله (سه دلیل اول) در این راستا تمام نیست.

علاوه بر این که آثار اجتماعی بر پایی جشن طلاق با توجه به فضای رسانه‌ای موجود و انتشار فیلم و عکس‌هایی که نشان دهنده، نشاط و شادمانی زوجین از جدایی و طلاق، است، تأثیر بسیار مخرب و منفی بر افراد جامعه داشته و طلاق را به عنوان یک امر پسندیده، جلوه داده و این مفهوم را به جوانان و مردم القا می‌کند که با انجام طلاق صرفاً رابطه زوجیت به پایان رسیده و از قید و بند تاهل رها شده‌اند در حالی که رابطه دوستانه بین آن‌ها همچنان ادامه داشته که این خود سبب کم شدن انگیزه افراد به ازدواج و تشکیل خانواده و ترغیب به دوستی‌ها غیر شرعی، می‌شود. چرا که با برگزاری جشن طلاق و قبیح‌زدایی از این امر، به مرور ضد ارزش تبدیل به ارزش می‌شود. کم‌اینکه آمارها نشان می‌دهند طلاق در کشور ایران روند افزایشی دارد در حالی که همان‌طور که گفته شد، طلاق در آموزه‌های دینی ما مذموم بوده و با ارزش‌های اخلاقی جامعه ایران، مغایرت دارد. برخی پژوهشگران نیز در مورد علت این رویکرد معتقدند، ارزش‌های تأثیرگذار در حفظ و پایداری خانواده تحت تأثیر جهانی شدن دچار تغییر شده و در عوض شدن نگرش مردم به طلاق مؤثر بوده است (چابکی، ۱۳۹۲: ۱۶۰).

۶. نتیجه گیری

حکم فقهی جشن طلاق با وجود ادله‌ای که ذکر شد، رجوع به اصل جواز و دیگر اصولی که هنگام نبود دلیل به آن‌ها استناد شد، صحیح نیست، زیرا صحت استناد به آن‌ها منوط به نبود حجت شرعی و در ظرف زمانی عدم‌الدلیل جایز است؛ در حالی که ادله مثبتِ حرمتِ مجالی برای شک باقی نمی‌گذارند. به‌عنوان نمونه اصل برائت که در این موضوع برای جواز به آن استناد می‌شود مقید به شک و فحص است. یعنی صرفاً هنگام شک و آن هم پس از فحص و یأس از وجدان دلیل قابل استناد است. زیرا روشن است که ادله اجتهادی بر ادله فقهی از جمله اصل برائت مقدم است. لذا با توجه به حرمت تشبه به کفار و به دلالت قاعده نفی سبیل و همچنین مناسبت میان حکم و موضوع به هیچ وجه نوبت به اصول و قواعدی که بر جواز دلالت دارند، نمی‌رسد. بنابراین، برگزاری جشن طلاق حرام بوده و به جهت آثار زیان‌بارش، فعلی مجرمانه محسوب می‌شود. ادله قول به تفصیل نیز صرفاً تلاشی به جهت توجیه، عادی‌انگاری و رنگ و لعاب شرعی بخشیدن به این عمل ناپسند است و همان ایرادی که به ادله جواز وارد شد عیناً به این دلیل نیز وارد است بنابراین، مشروعیت بخشی به این جشن توجیه شرعی ندارد.

ملاحظات اخلاقی

رعایت اخلاق پژوهش: این مطالعه تحت موازین اخلاقی انجام شده است.
 حمایت مالی: مطالعه حاضر توسط سازمان یا فردی حمایت مالی نشده است.
 سهم نویسندگان: نویسنده نخست و نویسنده دوم نگارش و همکاری مقاله را برعهده داشتند.
 تضاد منافع: این پژوهش به طور مستقیم یا غیر مستقیم با منافع حقوقی و حقیقی تعارض ندارد.
 تشکر و قدردانی: از کلیه مشارکت‌کنندگان مطالعه از بابت همکاری، قدردانی می‌شود.

منابع

- قرآن کریم
 آخوند خراسانی. محمد کاظم. (۱۴۲۹ق). کفایه الاصول، قم: موسسه نشر اسلامی.
 آرگابل مایکل. (۱۳۸۲ش). روانشناسی شادی، ترجمه مسعود نشاط دوست و همکاران چاپ اول، اصفهان.
 احمدیه، مریم؛ اسحاقی، محمد. (۱۳۹۵). تطورات مفهوم نشوز در ادوار مختلف فقه شیعه، فصلنامه علمی مطالعات زن و خانواده، ۱(۴)، ۸۵-۱۱۱. [لینک] DOI:10.22051/JWFS.2016.2341
 اشتری، اشتهاردی، علی‌پناه. (۱۴۱۷ق). مدارک العروه، دارالأسوه للطباعة و النشر، چاپ اول. [link]
 انصاری، مرتضی. (۱۴۱۱ق). فرائد الاصول- بیروت- بی نا.
 ابن قبه، محمد. (۱۴۰۵ق). نقض کتاب الاشهدا ضمن، به کوشش علی اکبر غفاری و قم: نشر الهادی.
 اصفهانی، (مجلسی دوم)، محمد باقر بن محمد تقی. (۱۴۱۰ق). بحار الانوار، موسسه الطبع والنشر.
 ابن فهد حلی، احمد بن محمد. (۱۴۰۷ق). عده الداعی و نجاح الساعی، بیروت: دار الکتب الاسلامی
 بربری لیلا. (۱۳۸۰ش). آشنایی با هفت هیجان اصلی، م جله الکترونیکی موفقیت.
 حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹ق). تفصیل وسایل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، قم: موسسه آل‌البیت علیه السلام.
 حیدری، علی نقی. (۱۳۸۰ش). ترجمه اصول استنباط، شیروانی علی و غرویان محسن قم: ایران دار الفکر.

- خویی، ابوالقاسم. (بی تا). محاضرات فی اصول الفقه، بی جا.
- چابکی، ام البنین. (۱۳۹۲ش). مطالعه بین نسلی رابطه نگرش به طلاق و کارکردهای خانواده در زنان شهر تهران، مطالعات زن و خانواده، ۱۱(۱): ۱۵۹-۱۸۵. [Link] 10.22051/JWFS.2014.1512
- دیلمی، حسن بن محمد. (۱۴۱۷ق). ارشاد القلوب، تهران: دار الاسوه..
- شریف مرتضی، علی بن حسین موسوی. (۱۴۰۹ق). رسائل الشریف المرتضی، قم: دارالقرآن.
- شیخ صدوق، ابن بابویه. (۱۴۰۴ق). من لا یحضره الفقیه، بیروت: موسسه الاعلمی.
- طبرسی، حسن بن فضل. (۱۳۷۰ش). مکارم الاخلاق، قم: الشریف الرضی.
- طبرسی، علی بن حسن. (۱۴۳۱ق). مشکاه الانوار فی غرر الاخبار، قم: موسسه علمی فرهنگی دار الحدیث.
- علم الهدی، سید مرتضی. (۱۳۶۸ش). الذریعه الی اصول الشریعه، تهران: دانشگاه تهران.
- فاضل مقداد. (۱۴۱۲ق). الاعتماد فی شرح واجب الاعتقاد، آستانه الرضویه المقدسه، مجمع البحوث الاسلامیه، مشهد.
- فلاح یخدانی، محمد جواد و محمد حسین علی پور انجایی. (۱۳۹۵ش). نگاهی به مفهوم و حکم تشبه به کفار، مجله پژوهشنامه فقهی، ۵ (۱): ۱۴۶-۱۱۷ [Link]
- کلینی، محمد بن یعقوب. (بی تا). الکافی، بیروت: دارالکتب الاسلامیه، چاپ چهارم.
- محمدی، حانیه و زهره سپهری شاملو و محمد جواد اصغری ابراهیم آباد. (۱۳۹۸ش). اثر بخشی طرح واره درمانی هیجانی گروهی بر کاهش احساس تنهایی و نشخوار فکری زنان مطلقه، مجله: مطالعات زن و خانواده، ۷(۲): ۱۱۵-۱۳۶. [Link] 10.22051/JWFS.2020.19718.1708
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۴۱۱ق). القواعد الفقهیه، قم: مدرسه ی امام امیرالمومنین.
- ملتی، علیرضا، سید محمدرضا امام، بهزاد حمیدیه. (۱۴۰۰ش). بررسی نفوذ فرهنگی دشمنان انقلاب اسلامی از مسیر ورزش های غیر همسو با ارزش های دینی با تکیه بر قاعده نفی سبیل (مطالعه موردی یوگا) و راهکار های مقابله با آن، پژوهش های انقلاب اسلامی، ۱۰(۳): ۱۳۱-۱۴۶. DOI:20.1001.1.23222573.1400.10.3.5.8
- [Link]
- موسوی خمینی، سید روح الله. (۱۴۱۲ق). کتاب البیع، چاپ اول، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- موسوی خمینی، سید روح الله. (۱۳۸۶ش). مناهج الوصول الی علم الاصول، موسسه قم: تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- موسوی خمینی، روح الله. (بی تا). توضیح المسائل، المحشی للامام الخمینی، بی نا، بی جا.
- موسوی بجنوردی، سید حسن. (۱۳۷۷ش). القواعد الفقهیه، قم: الهادی.
- نجفی، محمد حسن، (۱۳۶۲ش). جواهر الکلام، بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ هفتم.
- نراقی، احمد. (۱۴۰۸ق). عوائد الایام، قم: مکتبه بصیرتی.
- نوری محدث، میرزا حسن. (۱۴۰۸ق). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، چاپ اول، قم: موسسه آل البيت علیهم السلام.
- خبرگزاری دانشجویان ایران، ایسنا، یکشنبه ۱۲ شهریور ۱۳۹۶، کد خبر ۹۶۰۶۱۲۰۷۰۳۸.
- eghtesad online.com
- پایگاه اطلاع رسانی دفتر آیت الله مکارم شیرازی.

References

- The Holy Quran.
- Ansari, M. (1991). Faraid al-Asul – Beirut without publisher (text in Arabic)
- Ibn Quba, M. (1985). *Naghzh of the book of al-Ashhad*, Ali Akbar Ghafari and Qom: Al-Hadi Publishing (Text in Arabic)
- Khorasani, M. (2008). *Kufayeh al-Asul*, Qom: Islamic Publication Institute (text in Arabic)

- Mohammad, B.(2008). *Taghi Bihar Al-Anwar*, Publishing Institute Esfahani, (2nd Council), (Text in arabic)
- Michael, A.(2003). *The Psychology of Happiness*, Translated by Masoud Neshat Dost, first edition, Isfahan. (Text in Persian)
- Ibn Fahd Hali, A.(1987). *Ida al-Da'i and Najah al-Sa'i*, Beirut: Dar al-Katb al-Islami (Text in Arabic)
- Barbari, L.(2001), *Getting to know the seven main emotions*, success electronic magazine (text in Persian)
- Har Amili, M. (2002). *Details of vasael al Shi'a until the study of Shari'ah issues*, Qom: Al-Al-Bayt Institute, peace be upon him. (Text in Arabic)
- Heydari, A. (2001), *Translation of the Principles of Inference*, Shirwani Ali and Ghoruyan Mohsen Qom: Iran Dar Al-Fikr (Text in Persian).
- Khoi, A. (No.). *Lectures on the principles of jurisprudence* (Text in Arabic).
- Chaboki,U.(2013). An intergenerational study of the relationship between attitudes toward divorce and family functions in women in Tehran, *Women and Family Studies*. 1(1),159-185. DOI:10.22051/JWFS.2016.2341 [Link] (Text in Persian)
- Daylami, H.(1997). *Irshad al-Qulob*, Tehran: Dar al-Asoh (Text in Arabic)
- Sharif Mortaza, A.H. Mousavi.(2002). *Rasail al-Sharif al-Mortaza*, Qom: Dar al-Qur'an (text in Arabic)
- Iran Students News Agency,(2016), ISNA, Sunday 12 September, news code 96061207038.
- Information base of Ayatollah Makarem Shirazi's office. News agency: eghtesad online.com
- Sheikh Sadouq, I.B. (1984). *Man La Yahdrah al-Faqih*, Beirut: Al-Alami Institute. (Text in Arabic)
- Tabarsi, H.F. (1991). *Makarem al-Akhlaq*, Qom: Al-Sharif al-Razi (Text in arabic)
- Tabarsi, A.H. (2011). *Mishkah al-Anwar fi Gharar al-Akhbar*, Qom: Dar al-Hadith Scientific and Cultural Institute (Text in Arabic)
- Alam Al-Hadi, S.M. (1989). *Al-Zhari'a to the principles of Shari*, Beirut: Al-Alami Institute. Ttext in Arabic)
- Fazil, M. (1992) .*Reliability in the description of Wajib-ul-Etiqad*, Astana al-Razwiyyah Al-Maqdisah, Majmaal al-Pakhuth al-Islamiyya (Text in arabic)
- Fallah Yakhdani, M. & Alipour Anjaei, M.H. (2016) .A look at the concept and ruling of being similar to infidels, *Fiqh Research Journal* , 5(1)117-146.(Text in Persian) [Link]
- Koleini, M.Y. (Bita). *Al-Kafi*, Beirut: Dar al-Kitab al-Islamiya, 4th edition (Text in arabic)
- Mohammadi, H.; Sepehri, Z. ; Shamlou, A. & Asghari, M.J. Ebrahimabad (2019).The effectiveness of group emotional schema therapy on reducing feelings of loneliness and rumination in divorced women, *Journal: Women and Family Studies* Doi: 10.22051/JWFS.2020.19718.1708 (Text in Persian) [Link]
- Makarem Shirazi, N. (1991). *Al-Qavaed al-Fiqhiyyah*, Qom: Madrasah of Imam Amir al-Mominin .(Text in arabic)

- Mellati, A.; Imam, S.M.& Hamidieh,B. (2021). Investigating the cultural influence of the enemies of the Islamic Revolution from the path of non-religiously valuable sports with the reliance on the burqa of negation of the moustache (study Case yoga) and ways to deal with it. *Researches of the Islamic Revolution*, 10(3),131-146. Doi. 10.22051/JWFS.2020.19718.1708 (Text in Persian) [Link],
- Mousavi Khomeini, S.R. (1992). *Kitab al-Bai, first edition*, Tehran: Imam Khomeini's Institute for Editing and Publishing (Text in Arabic)
- Mousavi Khomeini, S.R., (2007). *Manahij al vosoul ela elmel osoul*, Qom Institute: Organizing and publishing the works of Imam Khomeini (Text in Arabic).
- Mousavi Khomeini, S.R.(No D). *Explanation of Al-Masal*, Al-Mahshi for Imam Al-Khomeini, publication (No place)(Text in Persian).
- Mousavi Bojanvardi, S. H. (1998). *Al-Qavaed al-Fiqhiyyah*, Qom: Al-Hadi (text in Arabic).
- Najafi, M.H. (1983). *Jawaharlal Kalam*, Beirut, Ihya Al-Trath al-Arabi, 7th edition (Text in arabic)
- Naraghi, A. (2001). *Awaed Al-Alayam*, Qom: Baisarti School (Text in Arabic)
- Nouri Muhaddith, M.H. (2001). *Mustadrak al-Wasail and Mustanbat al-Masal*, first edition, Qom: Al-Al-Bayt Institute, peace be upon him (Text in Arabic).

